

Szombathelyi emléktáblák

Rendhagyó várostörténet

Egy város történetét többféleképpen meg lehet írni. A leggyakoribb forma a monográfia, amely elsősorban az eseménytörténetre épül, pontosan nyomon követve a történelem folyását, s ebbe tagolódik be minden egyéb, művészettörténet, technikatörténet stb. Lehet azonban más megközelítéssel is megismertetni egy város történelmét, pl. az emléktábláin, szobrain, épületein, vagy éppen temetőin keresztül. Az emléktáblák, amelyek általában épületekre kerülnek, sajátosan beszélnek el egy város sorsát. Leolvasható róluk, hogy a város lakói milyen eseményeket éltek át, miről és kiről tartották fontosnak a megemlékezést, milyenek ezek a táblák stílusra, igényességre nézve, változtak-e időnként, gondozták-e őket.

Az emléktáblák állítása mint szokás, messzire nyúlik vissza a történelemben, egészen az ókorba. Elsősorban a síremlékek (sztélék) voltak azok, amelyek az alattuk nyugvó halottakról tájékoztattak. Szombathely, amelynek első nagy történelmi korszakát a rómaiak írták, sok ilyen emlékekkel rendelkezik a múzeum kőtárában. Az egykori Savaria kőemlékei között az írásos sírköveken kívül számos épületfeliratot találunk, amely kőtáblákat egy-egy fontosabb épület falába, vagy a városhaliba építettek be. Az írott szövegek vagy egy neves ember adatait mondják el, vagy az isteneknek szánt fogadalmakat írják le. Mivel az ókori Savariát a Kr. u. 455-ben bekövetkezett földrendezés teljesen elpusztította, a feliratok csak az építkezések vagy ásatások alkalmával kerültek elő újra, sokszor csak töredékesen. A római kor után hosszú szünet következik, a település nem jelentős. Később a Karoling birodalom része lesz, majd visszakerül, s Szt. István korában a győri püspökséghez csatolják. A XII-XIV. században Szombathely városa a Karoling eredetű kerek vár körül alakul ki, majd a népesség szaporodásával létrejött a külső város, amelynek védelmére a XIV. században szintén városhal épül.

Erre emlékeztet az a tábla, amely a Fő tér 32. sz. ház falán látható és a keleti városhal falon átvezető Gyöngyös utcai kaput jelzi. Ettől keletre nem messze folyik a Gyöngyös patak, amelyre az egykori Gyöngyös utca, a Fő tér elkeskenyedő részének „elődje” vezetett, s vezet ma is. A táblát 1970-ben állították, hogy valami emlékeztessen a középkori város szerkezetére. A városkapu ábrázolása a város címerében is felismerhető.

A középkor után csak a XVIII. században bukkan fel olyan esemény, amit az utókor az osztályharcos időkben, 1955-ben táblával jelölt meg. Nevezetesen Beiczay Istvánról emlékezik meg, aki 1767-1789-ig az egykori megyebörtönben – ez ma a levéltár – raboskodott, mint a jobbágyok sérelmeinek védelmezője. Életéről sajnos keveset tudunk.

A XVIII. század második fele Szombathely felemelkedésének nagy korszaka. Ezt elsősorban a Mária Terézia által 1777-ben létesített püspökségnek köszönheti, amelynek székhelye Szombathely lett. Első püspöke Szily János nagyszabású tervekkel foglalta el helyét és építkezéseivel néhány év alatt egy páratlanul szép barokk városmagot hozott létre, élén a székesegyházzal. Az első épület a papnevelde volt, hiszen az egyházmegye szűkölködött képzett papokban, amit orvosolni kellett. Ezt hirdeti a Szily J. u. 1. szám alatti egykori szeminárium – ma egyházi kollégium és könyvtár – kapuja feletti vörösmárvány emléktábla amelynek szövege magyarul: „*Mária Terézia császárnő apostoli királynő bőkezűségéből a papnövendékek oktatására és a kiérdemelt papok pihenőhelyéül Szily János, Szombathely első püspöke 1780-ban.*”

Az épület Templomterre néző oldalán még két tábla van, az egyik a műemlék státust jelzi rövid leírással, a másik arról tudósít, hogy *E házban adott otthont Szily püspök az első szombathelyi könyvnyomtató, Siéss Antal nyomdájának, amelyben először*

jelentek meg magyar földön Mikes Kelemen levelei 1794-ben. Készítették a vidéki nyomdatulajdonosok, Szombathely-Savaria alapításának 1900 évében. A soproni Siéss József 1787-ben költözött Szombathelyre és az új szeminárium földszinti helyiségében működött 1787-1790-ig, majd a Postaházban folytatta tevékenységét. Nyomdája kb. 150 kiadványt jelentetett meg 1806-ig.

Szily püspök emlékét a püspökvár északi falán művészi bronztábla örökíti meg, amely Lessenyei Márta szobrászművésznő alkotása 1989-ből. Ugyancsak ő készítette a Ferences templom oldalfalán elhelyezett Hefele Menyhért emléktáblát 1994-ben. Hefele tiroli származású mester hazánk egyik legnagyobb későbarokk építész, akinek legtöbb műve Szombathelyen található: a Szeminárium (1780) a Püspöki palota (1778-83), a Székesegyház (1791-97), a Szegedy ház (1784-86), az Eölbey ház (1786 Szily J. u. 2.) stb. Ő tervezte a pozsonyi prímási palotát is. Szily a művelt mecénás és Hefele a kiváló ízlésű mester szerencsésen egymásra találtak, s ennek az együttműködésnek lett eredménye hazánk egyik legszebb barokk tere. Hefele 1794-ben halt meg, s a Ferences templom kriptájában temették el. Az emléktábla halálának 200. évfordulójára készült, társulva egy nagyszabású életmű-kiállítással és konferenciával.

A nagyszabású püspöki építkezésekkel párhuzamosan a kulturális tevékenység is fellendült, mozgalmassabbá vált a szellemi élet. A gimnáziumot 1789-ben hat osztályúvá fejlesztik. Tanárai közül kiemelkedik Kultsár István, „a magyar hírlapírás atyja”, aki Mikes Kelemen leveleit is sajtó alá rendezte. 1793-ban felállítják Szombathelyen a filozófiai iskolát, a kir. bölcséleti líceumot. Ennek épülete a Szily J. u. 4. sz. alatt található, rajta emléktábla kiemelkedő tanárainak: Kultsár István irodalomtanár, Kresznerits Ferenc nyelvész és Bitnitz Lajos matematikus neveivel és működési idejével. Ugyancsak emléktábla örökíti meg Széchenyi István nevét, aki a líceumban filozófiai képesítést nyert 1808-ban. A márvány emléktáblát 1934-ben helyezte el a Vasvármegyei Múzeumok Baráti Egyesülete közadakozásból. A XVIII. sz. végét még egy neves személy gazdagítja, ez pedig Szaniszló Ferenc püspök, aki 1792-ben Szombathelyen született, s a Szily J. u. 8. sz. alatti házban gyerekeskedett. A ház már nem az eredeti, azt néhány évvel ezelőtt átépítették, de az 1936-ban elhelyezett szép emléktáblát a ház új tulajdonosa megújítva visszahelyezte. Szaniszló Ferenc Nagyváradon működött mint püspök 1850-től 1869-ig, szakirodalmi munkásságot is folytatott. Érdekes, hogy Nagyváradon levő szobrát az ugyancsak szombathelyi születésű jeles szobrász, Tóth István készítette 1893-ban.

A XIX. század már bővebb eseményekben, de főleg nevezetes személyekben, akik mint a város szülöttei innen indultak pályájukra és az utókor emléktáblával tisztelte meg emléküket. A Szily J. u. 25. számú házon érdekes feliratot láthatunk a kapu felett, mégpedig egy ún. kronogrammos emléktáblát. A kronogramm olyan felirat, amelyben valamilyen rejtett évszám található. A képről is jól kivehető felirat magyarul: *Akkor épültem, amikor a franciák (a gall) Szombathelyen tartózkodtak (hadakozott).* Az elrejtett évszám: 1809, azaz a Napóleoni háborúk ideje. A francia hadak ugyanis Szombathelyre is eljutottak, 110 napig tartották megszállva a várost, s keményen megsarcolták. Távozásukkal szűkös, de csendesebb évek következnek, bár egy-egy tűzvész megrázza a települést. Így érkezünk el a reformkorba, amelynek nevezetes szülötte Horváth Boldizsár (1822), aki kiemelkedő szerepet játszik a XIX. századi magyar közéletben. Emléktáblája a Fő tér 25. számú házon látható. (6. kép) Horváth Boldizsár ügyvéd, a nemzeti liberalizmus képviselője, Deák és Eötvös József barátja volt. 1867-71 között igazságügyminiszter, több reformot vezetett be a bíraskodásban, szépirodalommal is foglalkozott. Neki köszönhető a szombathelyi törvényszék intézménye 1872-től. 1898-ban halt meg Budapesten, az emléktáblát 1987-ben helyezte el szülőházán a Szépítő Egyesület. A Reformkor másik jeles szülötte városunkban Hollán Ernő (1824-1900) hadmérnök, altábornagy. Részt vett a 48-as szabadságharcban, majd

börtönbüntetést szenvedett. Szabadulása után sokat foglalkozott a vasútépítéssel, Széchenyi köréhez tartozott. Közlekedési, majd honvédelmi államtitkár volt, alapítója és első elnöke a Magyar Mérnök és Építész Egyletnek (1866). Szülővárosáért sokat tett pl. azzal, hogy 1864-ben ide került a Déli Vasút, s ezáltal Szombathely a nyugati országrész fontos vasúti gócpontjává vált. A róla elnevezett utca 15. szám alatti szülőházán 1901-ben helyezte el szép emléktábláját a Magyar Mérnök és Építész Egylet (7. kép)

A Kossuth Lajos u. 29. sz. házon művészi emléktábla hívja fel magára a figyelmet: *E helyen állott a ház, melyben 1818. november 13-án született Magyar László Afrika múltjának és népeinek világhírű kutatója, aki 1864-ben életét áldozta a fekete kontinens tudományos megismeréséért.* Magyar László (1818-1864) tengerészként eljutott Brazíliába, Kubába, Indonéziába, majd Nyugat-Afrika felfedezésében szerzett kiemelkedő érdemeket. Az emléktáblát a város önkormányzata állíttatta 1994-ben, készítője Tornay E. András szobrászművész.

A XIX. sz. derekát két születési évszám jelzi. Az egyik Márkus Emília színművésznő (1860-1949), aki Szombathelyen született és a Fő tér 25. sz. házban gyerekeskedett. Később, mint kiváló tragika, a Nemzeti Színház tiszteletbeli tagjaként szerzett érdemeket. A másik Tóth István (1861-1934) jeles szobrászé, aki a Mátyás király u. 6. sz. házban született. Az akadémikus szobrászat kiváló mestere volt, szülővárosában Szily János püspök (1909) és Horváth Boldizsár (1907) köztéri szobrait készítette. Az ő alkotása Budapesten a Halászbástya alatti Hunyadi János szobor, a nagyváradi Szent László szobor és a sárvári Hősi Emlékmű is.

A XIX. század vége felé Szombathelyen is erőteljesebbé válik a polgárosodás, amely a gazdasági fellendülés következménye. Ennek a folyamatnak velejárója a társadalmi élet és a kultúra fejlődése, amelynek számos megnyilvánulási formájával találkozhatunk. Egyik ilyen pl. a könyvtárügy. Emléktábla jelzi a Szily J. u. 6. sz. házon, hogy 1880-ban itt nyílt meg a város első közkönyvtára 1420 kötettel. A könyvtárőr 1880. szeptember 8-án kelt jelentése szerint a kölcsönzők voltak: „...asztalosok, ácsok, bábosok, bádogosok, cipészek, cserepesek, fényképész, fűszerkereskedő, hivatalnok, ... magánzók, mészárosok, napszámosok, nyomdászok, nyelvtanárok, óráskok, pincérek, szücsök..., tanulók, ügyvédek, vendéglősök és zenészek, a nők is szép számmal...”. A felsorolás szinte teljes keresztmetszet a város társadalmáról. Érdekes, hogy csaknem ugyanebben az időben 1884-ben bővül vele szemben az egyházmegyei könyvtár is. Ahol sokat olvasnak, ott az oktatás is színvonalasan van jelen. Ezt jelzi ugyancsak a Szily J. u. 6. sz. házon a tanoncoktatás 1883-as indulására utaló emléktábla. Még jelentősebb a Szécsényi utcában a Premontrei Gimnázium első kapualjában látható tábla, amely négy jeles tanár nevét és működését örökíti meg. Ezek dr. Lipp Vilmos, dr. Kuncz Adolf, dr. Edelmann Sebő és dr. Kárpáti Kelemen. Valamennyien kiemelkedő munkásai voltak a kultúrának és a helyi közéletnek. Különösen Kuncz Adolfot lehet kiemelni, aki Kárpáti Kelemennel együtt megírta Szombathely első monográfiáját (1880-1894) és a Székesegyházban megismételte Foucault ingakísérletét 1880-ban. Működésük idején épült 1894-ben a premontrei gimnázium új épülete, amelyben mind a mai napig generációk tanultak és lettek közülük kiváló tudósok. A polgárság megerősödését jelzi a zsidók jelenléte, akik közül főleg kereskedők, ügyvédek, vállalkozók kerültek ki, s váltak megbecsült polgárokká. Erről tanúskodik a kívülről még ma is szép és jellegzetes zsinagógájuk a Rákóczi utcában, ahol tábla tájékoztat a tervezőről és építés idejéről: Ludwig Schöne – 1881. Az épület ma hangversenyterem, belül ugyan átalakították, de kívül jórészt megőrizték a kapu kivételével, amelyet sajnos az épület kárára átépítettek. A város fejlődésének jelentős előmozdítói voltak a század vége felé itt megtelepedett műszaki értelmiségiek. Ezek közé tartozott a Wälder család, amelynek háza az Óperint utca 14. sz. alatt volt. Wälder Gyulának már édesapja Wälder Alajos is itt tevékenykedett mint építész és vállalkozó,

de fia felülmúlta és országos hírre tett szert. Nevéhez fűződik városunkban a múzeum bővítése, a püspöki palota restaurálása. Budapesten a cisztercita templom és gimnázium tervezése, Eger barokk épületeinek felmérése, restaurálása, stb. Mint képviselő is sokat tett szülőföldjéért.

A XIX. század utolsó évtizede két jeles művész születésének is foglalatja. Az egyik Derkovits Gyula a nehézsorsú, új utakat nyitó proletár festőművész, akinek a Mátyás király u. 4. szám alatti szülőházára 1947-ben került emléktábla, s számos műve található a helyi képtárban és a Nemzeti Galériában. A másik Koncz János (1894-1937) hegedűművész, aki virtuóz hegedűjátékával az 1920-as években sokszor elkápráztatta mind a hazai, mint a külföldi közönséget. Emlékét nemcsak a Kálvária u. 10. sz. ház emléktáblája, hanem a róla elnevezett, évente megrendezett hegedűverseny is őrzi. Érdekes módon, a millennium emlékét csak egy tábla örökölte meg, ez pedig a cong. izraelita hitközségé, amely egykor a zsinagóga kapuja felett volt, majd az átépítésnél levették, de 1994. óta újra látható a Bartók terem előcsarnokában.

A „boldog békeidők” táblái után szomorú események hírnökeivé váltak az emléktáblák. Egy ország fájalmát így is el kellett beszélni. Az I. világháború sok áldozatot követelt városunkból is, ígéretes, fiatal életek szakadtak meg a harctereken. Erről tanúskodik a Kereskedelmi iskola kapualjában felállított domborműves fekete márványtábla a diákok neveivel, amely Meyer Sándor szobrászművész alkotása 1937-ből. A Szent Koronát ugyan levették róla az 50-es években, de a nevek szerencsére megmaradtak, okulásul az utódoknak. Az I. világháborúval és annak szomorú következményeivel függ össze az az emléktábla, amelyet a királypárti Mikes János megyéspüspök helyzetetett el a püspöki palota kapualjában. Szövege a következő: *Letiport nemzete régi dicsőségét feltámasztani 1921. március 26-án nagyszombaton este e házba jött IV. Károly király, de tíz nap múlva, április 5-én töviskoronával tért vissza szomorú számkivetésébe.* A tábla túl azon, hogy az utolsó Habsburg uralkodó és legitimista támogatóinak sikertelen visszatérésére utal, Szombathely városának többet is jelent. Jelenti a gyászos emlékü trianoni szerződést, az ország nyugati részének elcsatolását, a város gazdasági háttérének leszűkülését, a fejlődés megtorpanását, aminek hatása máig érezhető.

A két világháború közti időszakot olyan emléktáblák képviselik, amelyek a városért önzetlen tevékenykedő kiváló személyiségekre emlékeztetnek. Egyik közülük Pável Ágoston (1886-1946), aki 1920-tól élt Szombathelyen, mint tanár, majd múzeumigazgató, a magyar-délszláv kapcsolatok építője, a Vasi Szemle megindítója volt, maga is sok emléktábla és szobor kezdeményezője. Egykori lakóháza falára 1956-ban került emléktábla a mai Szent László utcában. Kortársa volt Zalai Tóth János (1899-1978), aki 1922-től városi főmérnökként több épületet tervezett, kiemelkedő kutatója volt a népi építészetnek, ő kezdeményezte a falumúzeum létesítését, könyveket írt, jelentős szerepet vitt a város szellemi életében az 1930-as években. Sokáig mellőzték, majd végre 1993-ban az Építész Kamara emléktáblát helyezett el egykori lakóházán, a Kálvária utca végén.

Az 1938-as év jelentős dátum a város kulturális történetében. Ekkor kezdik el a szeminárium bővítését és rábukkannak a római város, az egykori Savaria romjaira. Megindul a kutatás és az emlékek egész sora kerül napfényre. Az ásatás irányítója dr. Járdányi Paulovics István régész, egyetemi tanár (1889-1952). Méltó társa volt a kutatásban dr. Géfin Gyula (1889-1973), aki 1917 óta volt a szeminárium tanára, majd rektora lett. A barokk Szombathely tudós kutatója és több alapvető könyv – többek közt a Szombathelyi egyházmegye történetének – szerzője. Mindkettőjük emléktáblája a Romkertben látható, munkásságuk elismeréseként.

A II. világháború ismét a gyász és kegyelet kőbe vésett üzeneteit hozta magával. Ezek közül legtragikusabb a volt zsinagóga melletti emlékfalon látható tábla, amely

többször zsidó elhurcolására és mártíromságára emlékeztet. Az emlékfalat Hoch János tervezte 1946-ban. Ugyancsak a nyilas uralom áldozatairól ad hírt a szakszervezeti mártírok emléktáblája a Széchenyi u. 4-6. számú ház kapualjában. Más kegyeleti tábla is van még a városban, pl. a szőlősi plébániatemplom falán, az evangélikus templom kapujában, a Tanárképző Főiskola előcsarnokában, de ezeket csak a 80-as évek végétől lehetett elhelyezni. A háború utáni ún. „szocialista” korszak eseményeit kevés tábla jelzi, ezek is leginkább egy-egy építkezéssel kapcsolatosak. Ebben az időben volt divat a mozgalmi emléktáblák elhelyezése, amely mindig valamilyen felülről diktált vagy sugallt politikai szándékot testesített meg. Ezeket a táblákat a rendszerváltozás után eltávolították, mivel a történelem mérlegén könnyűnek találtattak. Ma már múzeumi raktárakban tanúskodnak egy letűnt korszakról.

Viszont csak a rendszerváltozás tette lehetővé az 1956-os forradalom emlékének megőrkítését. Így kerülhetett emléktábla a Széll Kálmán u. és Vörösmarty u. sarkán lévő épületre, amelyben 1956-ban a Megyei Rendőrkapitányság volt, s ahol november 4-én hajnalban a magyar kollaboránsokkal benyomuló orosz katonák nyolc alvó nemzetőrt orvul agyonlőttek. Az utóbbi években október 23-án itt kezdődnek az ünnepségek.

A közelmúlt eseményeit történelmi távlat híján korai lenne még táblákkal megőrkíteni, de méltatlanul elfeledett emberek vagy események utólagos megőrkítése szükséges, hogy a város lakói tisztában legyenek valós értékeikkel, s ne szűnjenek meg emlékezni. Több, a felsoroltak közt szereplő emléktábla már az „adósságtörlesztés” jegyében született.

Néhány gondolatot fel kell még vetni az emléktáblák egyéb vonatkozásairól. Érdeemes végignézni formájukat, stílusukat, anyagukat. Azt láthatjuk, hogy a táblák színvonalra igen eltérő. Egyesek művészi megjelenésűek, mások középszerűek és vannak egészen igénytelenek. Sok táblánál a hely és anyag hibás megválasztása, a jó ízlés és az áldozatkészség hiánya érezhető – nem is beszélve a karbantartásukról, ami nem kielégítő. Azt is fogyatékosággként kell megemlíteni, hogy az emléktáblák nyilvántartása, jogi és védelmi kérdéseinek rendezése is hiányzik.

A város szépségéhez a jövőben elhelyezésre kerülő táblák igényes megformálása jelentősen hozzájárulna.

Balogh Péter

